

Materiella och immateriella aspekter på trädgårdsodlingens historia – exemplet Visingsö

Seminariet *Materiella och immateriella aspekter på trädgårdsodlingens historia* – exemplet Visingsö anordnades av NTAA, *Nordiskt nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik*, i samarbete med Jönköpings läns museum 1 – 3 juni 2014.

Seminariet var förlagt till Wisingsö Hotell och Konferens på Visingsö, och lockade ett 40-tal deltagare. Föreläsningarna under måndagen var öppna för allmänheten och hade annonserats både på Visingsö och av Jönköpings läns museum. Tisdagens exkursion var endast öppen för deltagarna i det vetenskapliga programmet.

Söndag 1 juni

Programmet inleddes under eftermiddagen med en stadsvandring i Gränna under ledning av Håkan Jorikson, museichef på Grenna museum. Tre trädgårdar besöktes och vi diskuterade stadens trädgårds-historia och stadsplan, odlingsbetingelser och växtval.

På kvällen öppnades seminariet formellt och deltagarna hälsades välkomna till Visingsö av organisationsgruppen på plats, som bestod av:

Anna Andréasson, arkeolog, doktorand, Stockholms universitet
Ådel V. Franzén, kulturgeograf, Jönköpings läns museum
Inger Larsson, professor em, Stockholms universitet
Agneta Åsgrim-Berlin, antikvarie, Jönköpings läns museum
Anna Ödéén, arkeolog, Jönköpings läns museum

• På söndag kväll presenterades också NTAA:s nya bok: *Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010-2012 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA) – Sources to the history of gardening: three inter-disciplinary seminars 2010-2012 arranged by the Nordic Network for the Archaeology and Archaeobotany of Gardening (NTAA)*. Boken innehåller 25 artiklar baserade på föredrag hållna vid något av de fyra tidigare NTAA-seminarierna.

- Inger Larsson, professor em, Stockholms universitet.

Måndag 2 juni

BOKBORD

• Inledningsföredrag: **Trädgårdsarkeologi i Norden och *Nordic Theoretical Archaeology Groups* 14:e konferens i Stockholm i april 2014.**

Föredraget inleddes med en översikt över trädgårdarkeologins historia i Norden och en diskussion av begreppet trädgård. Det avslutades med en rapport från *Nordic Theoretical Archaeology Groups* 14:e konferens där trädgårdsarkeologi för första gången i konferensens historia hade en egen session.

- Anna Andréasson, arkeolog och doktorand, Stockholms universitet.

• **Visingsö i ett historiskt-politiskt sammanhang – från tidig medeltid till stormaktstid.**

Visingsö, borgen på Näs och de tidiga kungarna, Visingsborg och släkten Brahe sattes in i sitt historiska sammanhang som bakgrund till de kommande, mer specialiserade föredragen.

- Gert Magnusson, docent, Riksantikvarieämbetet.

• **”Ättebackar finnas här många och mehr änn annorstädes...” – Visingsös förhistoria i det arkeologiska materialet.**

Visingsö är rikt på forn- och kulturlämningar vilka identifierats och karterats, och fynden relaterades även till Visingsö jordarter och kända boplatser. De tidigaste boplatserna låg på eller nära den rygg av sand och grus som löper i nord-sydlig riktning på öns sydliga hälft. Man har funnit lämningar från i princip alla perioder, t ex en hällkista, gravar från olika tider och dessutom ett par guldgubbar.

- Anna Ödeén, arkeolog, Jönköpings läns museum.

• **Kost och trädgårds- odling i stormaktstidens högreståndsmiljöer, med utgångspunkt i Per Brahes kokbok och trädgård.**

Med utgångspunkt i skriftliga källor, bl. a. från Brahes hushållsarkiv, som exempelvis samtida kokböcker och hushållsböcker, presenterades mathållningen och hushållet hos Per Brahe d.y. (1602-1680). Råvaror, odling, trädgårdsmästare berördes och betydelsen av representationsmiljöer diskuterades.

- Ingrid-Larsson Haglund, författare & fri forskare.

• **Visingsö i ett odlingshistoriskt och bebyggelsehistoriskt perspektiv samt något om fruktodlingens omfattning under 1760- och 1770-talet.**

Inledningsvis presenterades de olika jordtyperna på Visingsö, möjligheterna att odla dessa med plog eller årder och påverkan på odlingslandskapet på ön diskuterades. I de geometriska kartorna från 1600-talet och 1700-talets finner man upplysningar om fruktodling såväl som förekomsten av kålgårdar, kryddkvarter, hampeland och humlegårdar. Fruktträdsodlingen på Visingsö har haft stor betydelse i området.

- Ådel V. Franzén, kulturgeograf, Jönköpings läns museum.

• **Finnes det medeltidliga kulturrelikter på Visingsö?**

Från Visingsö finns uppgifter om tidigare iakttagelser av växter gjorda av bl.a. Carl von Linné och Sven Peter Liljeroth som anlade en botanisk trädgård från 1773, liksom inventeringar av J. Forsander 1817, N. J. Scheutz 1864, J. E. Zetterstedt 1878 och *Smålands flora* 2007. Som jämförelse mellan tidigare inventeringar och dagens växtlighet gjorde Per Arvid Åsen tillsammans med Elisabeth Goksøyr Åsen i dagarna en översiktlig inventering av dagens flora på Visingsö med särskild hänsyn tagen till förekomsten av möjliga medeltida kulturreliktväxter.

I föredraget presenterades en jämförelse med tidigare botaniska inventeringar och 22 växter av 60 möjliga (enligt tidigare inventeringar) som återfunnits lyftes fram till diskussion som tänkbara reliktväxter: hålnunneört (*Corydalis cava*), oxtunga (*Anchusa officinalis*), ulltistel (*Onopordum acanthium*), luktviol (*Viola odorata*), stor kardborre (*Arctium lappa*), berberis (*Berberis vulgaris*), kungsljus (*Verbascum thapsus*), färgkulla (*Cota (Anthemis) tinctoria*), skelört (*Chelidonium majus*), fläder (*Sambucus nigra*), knölklocka (*Campanula rapunculoides*), jordreva (*Glechoma hederacea*), vildpersilja (*Aethusa cynapium*), vitplister (*Lamium album*), besksöta (*Solanum dulcamara*), bäckveronika (*Veronica beccabunga*), äkta vallört (*Symphytum officinale*), renfana (*Tanacetum vulgare*), akleja (*Aquilegia vulgaris*), mörkt kungsljus (*Verbascum nigrum*), praktmultron (*Fragaria moscata*), kummin (*Carum carvi*). Var och en av dessa växter var betydelsefulla mat- eller medicinalväxter under medeltiden och kan ha odlats även om det inte kan bevisas fullt ut.

- Per-Arvid Åsen, förstekonservator, Agder naturmuseum & botanisk hage.

• **Ruddammar i medeltida klostermiljöer och stormaktens högreståndsmiljöer.**

Fastedagarna var många (150-180) i det senmedeltida Sverige, och fisk var väsentligt i hushållningen. Den odlades fisken var högstatusmat, och man odlade fisk även när man hade tillgång till färsk fisk från hav, sjöar och andra vatten. De bevarade handlingarna från Biskop Brask visar på en betydande konsumtion av torkad eller färsk fisk: torsk, braxen, gädda, gös, strömming, lax, makrill, långa, nejonöga, ål, siklöja, röding, rocka, gös och skånsk sill. I detta sammanhang blir existensen av fiskdammar intressant. Samtida material utgörs av utgrävda och bevarade dammar, osteologiskt material, språkliga belägg samt vissa berättande källor, och äldre kartor för att lokalisera dammar. Av klimatskäl var det i Sverige fråga om att odla ruda (*Carassius carassius*) snarare än karp. Var och när man upptäckte rudan som substitut är inte känt, men det var inte bara i egentliga Sverige, utan också i Danmark-Norge, norra Baltikum och norra Polen som rudan kom att användas som dammfisk.

Fiskdammar fanns såväl vid klostren som i profana miljöer. De äldsta (skriftliga) beläggen på fiskdammar är från Viborgs slott, 1446, och Gotland, 1485. Frammot 1800-talet hade intresset för fiskodling helt försvunnit.

- Madeleine Bonow, FD, Södertörns högskola.

Allegori eller verklighet? – Medeltida bilder som källa till trädgårdens och kulturväxternas historia.

En viktig källa till kunskap inte minst när det gäller tankar och föreställningar förknippade med trädgård och trädgårdsodling under medeltiden är samtida bilder i form av bokillustrationer, kyrkmålningar, skulptur, altarskåp med mera. Föredraget tog bland annat upp bildkonventioner och hur olika föreställningar om natur, vildmark och trädgård kan speglas i skulptur och bild. Även trädgården, *Hortus conclusus*, som profan och religiös allegori berördes. Olika typer av bilder hade olika möjlighet att verka, men eftersom exempelvis kyrkokonsten i princip var tillgänglig för alla, kunde den påverka även människors vardagliga uppfattningar. Ett motiv som berördes som exempel var trädet, eller snarare tecknet för träd som även kan få representera hela begreppet trädgård, men också andra motiv med stark trädgårdsanknytning som Edens lustgård, Getesmane, Noli mi tangere och Jungfrun med enhörningen.

- Mia Åkestam, FD, Stockholms Universitet.

• **På jakt efter djurgården. En aspekt av materialitet och immaterialitet hos medeltida eliter.**

Djurgårdar är inhägnader där vilda eller halvilda jaktbara djur hållits i fångenskap med huvudsyftet att de skulle kunna jagas. De har rötter i de antika kulturerna i Asien och har varit en del av den europeiska elitkulturen sedan medeltiden. Djurgården hade många funktioner – jakt, skafferier, symbol, skönhet, skydd för djuren, förråd för ved, lövtäkt, odlade grödor. I Sverige har djurgårdar ännu inte utforskats närmare och det finns sparsamt med källmaterial. Jaktscener finns dock avbildade i kyrkmålningar. Det har hittats ben av hjortdjur i högreståndsmiljöer och djuren nämns i den medeltida lagstiftningen. En slutsats som dras av det bevarade materialet är att södra Sverige påverkats av kontinental jaktkultur medan detta inte gällde i samma utsträckning i norra Sverige. Från tidigmodern tid finns många exempel på djurgårdar.

- Åsa Ahrlund, docent, Sveriges Lantbruksuniversitet.

• Trädgårdsjorden som artefakt – och några ord om humlehistoria

Inledningsvis presenterades upptäckten av de fossila trädgårdarna i stadsmiljöer och vilka kriterier som används för att känna igen trädgårdsjord: placering/form, sammansättning och struktur. Sedan man väl lärt sig identifiera trädgårdsjord har också fynden av fossila trädgårdar ökat framför allt i stadsmiljöer (där de flesta grävningar gjorts). Fynden av dessa trädgårdar och de arkeobotaniska fynd som gjorts i dem håller på att förändra vår bild av trädgårdsodlingens historia – klostrens insatser får konkurrens.

Porsöl är belagt i Nederländerna, Danmark och Mälardalen på 1000-1100-talen. Arkeobotaniska fynd av humle från medeltid eller tidigare har gjorts på Själland, i Skandinavien och Finland och humleöl är belagt i England. Nederländerna, Belgien, Tyskland, Polen, Mälardalen, Åbo och östra Finland.

På 1200-1400-hade bilden ändrats och porsöl förekom nu i hela Danmark och Skåne, Halland, Bohuslän samt upp genom Småland, Östergötland och upp till Stockholm. Humleölet har ungefär samma utbredning som tidigare med några fynd i Estland. Under denna tid var det handelskrig med Hansan som handlade med humleöl och ville fortsätta med det. Till deras hjälp infördes de tyska renhetslagarna för öl som innebar att öl endast skulle framställas av vatten, malt och humle. 1500-1600-talets fynd visar att porsölet försvunnit från kontinenten men det finns kvar på Själland, västkusten och enstaka fynd i östra Sverige och Finland. Med hushållsbryggningen försvann det i stort sett helt.

- Jens Heimdal, FD, Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Visning av Brahekyrkan.

- Antikvarie Robin Gulbrandsson, Jönköpings läns museum.

Tisdag 3 juni. Exkursionsdag.

Under exkursionen återkopplades till den första dagens föredrag om öns historia, kulturlandskap, trädgårdsodling, jaktpark, dammar och kulturreliktväxter. Förmiddagen ägnades åt Visingsborgs slottsruin och dess omgivningar. Vi genomströvade platserna för grevskapets trädgårdsanläggningar på jakt efter kulturreliktväxter och andra spår: Lundaträdgården, idag besfogad med den statliga ekplantage som anlades från 1830-talet, Kapellträdgården med ruinen av St. Laurentius kapell samt slottets fiskdammar m.m. Under eftermiddagen besöktes Näs borgruin på öns sydspets samt mullbärsodlingen från 1800-talet. Exkursionen planerades och leddes av Agneta Åsgrim-Berlin och Anna Ödén.

Seminariet avslutades på Wisingsö Hotell & Konferens på tisdag eftermiddag.

NTAA

Nordiskt Nätverk för Trädgårdens
Arkeologi & Arkeobotanik

JÖNKÖPINGS LÄNS
MUSEUM

 Folkuniversitetet